

Az uráli *-n genitívusz, a névutós szerkezet, a Cx-Px relatív sorrendje és a jelzős szerkezet egyeztetése közötti összefüggésekről

SZEVERÉNYI Sándor

1. Bevezetés

A dolgozat célja alapnyelvi szerkezetek, rekonstruktumok felülvizsgálata egy eddig korábban nem vizsgált összefüggésben. Ennek eszköze az összehasonlító uráli történeti nyelvészet bizonyos eredményeinek szinkron szempontú összevetése. Ezek az eredmények a következő jelenségekre terjednek ki:

- (a) a protouráli *-n genitívuszrag megléte;
- (b) az esetrag és a birtokos személyrag rekonstruált relatív sorrendje, különös tekintettel a grammatikai esetekre, ezen belül az *-n genitívuszragra;
- (c) az alapnyelvi névutós szerkezet fejének morfológiai jelöltsége;
- (d) az alapnyelvi melléknévi jelzős szerkezet kongruenciája, különös tekintettel a számban és esetben történő egyeztetésre.

Az alkalmazott módszer egyszerű: morfológiai jelöltségi összefüggést keresek a fentebb említett jelenségek között, szinkron megközelítésben, azaz:

- (1) az adott nyelvben morfológiailag jelölt-e a genitívusz eset [+/-Gen];
- (2) az adott nyelvben mi az esetragok és birtokos személyragok relatív sorrendje (és elkülönül-e alaktani szempontból a GenPx – és az AkkPx – a NomPx-től);
- (3) az adott nyelvben a névutós szerkezet feje milyen esetvégződéssel jelölt ([+/-Gen] vagy más esetraggal);
- (4) az adott nyelvben az attributív melléknév milyen inflexiós kategóriákban egyeztethető a főnévi fejjel.

Ha e négy jelenség között összefüggést tudunk kimutatni, akkor a következő kérdés az lesz, hogy ezeket az összefüggéseket az alapnyelvi rekonstrukció során milyen mértékben tudjuk felhasználni, s befolyásolja-e ez a korábbi elméleteket, eredményeket.

Természetesen egy ilyen típusú vizsgálat – mivel megfelelő tipológiai szempontú összevetés tudomásom szerint e tárgyban nem született – a teljességre való törekvést kívánja meg. Ennek úgy próbáltam meg megfelelni, hogy az uráli nyelvcsalád mindegyik ága reprezentálva legyen:¹ a finn (Hakulinen – Leino 1983), észti (Erelt 2007), vepsze (Zajceva 1981), északi számi (Sammallahti 1998, Hajdú 2001, Korhonen 1981, Korhonen 1988), komi és udmurt (Bartens 2000, Csúcs 2005), mari (Bereczki 2002), erza (Bartens 1999, Keresztes 2011), obi-ugor (Honti 1998, Kálmán 1988), hanti (Abondolo 1998), manysi (Keresztes 1998), magyar (Kiss – Pusztai 2003), szamojéd (Mikola 2004, Hajdú 1988, Janhunen 1998, Terescsenko 1973), tundrai nyenyec (Barmics 1999, Hajdú 1989, Salminen 1998, Terescsenko 1969), nganaszan (Helimski 1998a, Wagner-Nagy 2002), enyec (Siegl 2011, Labanauskas 2002, Terescsenko 1968), (tazi) szölkup (Alitkina 1983, Helimski 1998b, Kuznyecova et al. 1980) nyelvek adatait vizsgálom, elsősorban a zárójelben megadott források alapján.

2. Az egyes jelenségek bemutatása az uráli rekonstrukció szempontjából

Az egyes jelenségek bemutatásánál csak a legelfogadottabb (és jól ismert) nézetek ismertetésére törekszem, az egyes jelenségekhez kapcsolódó elméletek és magyarázatok részletes bemutatása nem része a dolgozatnak, többszörösére növelné a terjedelmet és a lényegi mondanivaló sikkadna el. Bemutatom, hogy az uráli/finnugor alapnyelvre milyen szerkezetek rekonstruálhatók, s hogy az adott szerkezetek miként valósulnak meg.

2.1. Genitívusz

Az uráli alapnyelvre egyfelől feltételeznek jelöletlen genitívuszt, de elég nagy az egyetértés abban (vö. pl. Raun 1988: 558–559, Havas 2007: 80–81), hogy **-n* toldaléknak már az uráli korban genitívuszi funkciója is lehetett, amely egy eredetileg latívuszi funkcióból alakult ki. Az **-n* genitívuszrag a permi és az ugor nyelveket leszámítva az összes uráli nyelvben a birtokosi funkcióval kimutatható. Ezen kívül jelölt genitívuszt találunk a permi nyelvekben is, ám ez egy ősermi **-len* adesszívusz (udm. *-len*, komi *-len*), azaz később kialakult genitívuszi funkciójú végződés. Az ugor nyelvekben nincsen morfológiailag jelölt genitívusz – bár a magyar *-nak/-nek* toldaléknak az

¹ A nyelvek után megadom elsődleges szakirodalmi forrásaimat. A továbbiakban csak akkor hivatkozok, amikor példát vagy nem általánosan ismert vagy elfogadott magyarázatot említek.

ómagyar korban kialakult birtokosi funkciója (datívusz possesszívusz, Kiss – Pusztay 2003: 369, 447).

Az *-n genitívusz kérdését legutóbb Havas Ferenc foglalta össze, kiegészítve néhány érdekes megjegyzéssel: „...ha a protouráliban létezett *-n genitívusz, akkor az nagy valószínűséggel már benne is az egyébként eredeti funkciójában is továbbélő *-n latívusz örököse volt, és jóval azután kellett keletkeznie, hogy a Px-ek agglutinálódtak (klitizálódtak, vagy legalábbis a személyes névmások adpozicionális értelmezői használata létrehozta a [proto]-birtokos szintagmát), különben a Px-ek elő sem álltak volna. Az uráli alapnyelvnek tehát feltétlenül volt olyan történeti stádiuma, amely nem ismerte a genitívuszt. Az a kérdés, hogy ez a stádium lehetett-e a felbomlást közvetlenül megelőző, vagy addigra már létezett a genitívusz, továbbra is nyitott” (Havas 2007: 81).

Szinkron szempontú összevetésünk szempontjából most csak azt fontos megvizsgálni, hogy az *-n genitívusz jellemzően milyen környezetben jelenhet, jelenik meg (egy-egy finn – ahol a genitívusz jelölt, és magyar – ahol jelöletlen, példával illusztrálva):

- (a) birtokos szerkezet:² fi. *talo-n ikkuna* 'a ház(nak az) ablaka'
fi. *talo-ni* 'a házamnak a ...'
(b) névutós szerkezet: fi. *ikkuna-n takana* 'az ablak mögött'

A genitívusz megjelenik, de nem genitívuszi funkcióban:

- (c) melléknév és főnév egyeztetése során:
fi. *iso-n talo-n ikkuna* 'a nagy ház ablaka'
(d) jelzős szerkezetekben: fi. *suome-n kieli* 'finn nyelv'

Természetesen ezek nem mind valódi birtokos viszonyt fejeznek ki, így például az egyeztetés során a jelző genitívusza az egyeztetés miatt jelenik meg. Jelen vizsgálat szempontjából lényegtelen, hogy a genitívusz ezekben a szerkezetekben milyen funkciót valósít meg. Mégpedig azért nem fontos, mert pontos funkciók megállapítása az uráli alapnyelvre vonatkozóan többnyire amúgy is bizonytalanabbak, és itt most csupán a felszíni morfológiai megvalósulásokra koncentrálunk.

2.2. Esetrag és birtokos személyrag relatív sorrendje

Az alapnyelvi rekonstrukció jellemzően a birtokos személyragok és az esetragok történetének relatív kronológiáján alapul. Ezek alapján leginkább

² Csak történetileg kimutatható Gen-Px.

protouráli Cx-Px sorrend valószínűsíthető, ha egyáltalán feltételezhetünk határozott, kialakult sorrendet, ugyanis az uráli nyelvek nagy változatosságot mutatnak ebben a vonatkozásban, s az is előfordul, hogy egy adott nyelven belül is megtaláljuk mindkét sorrendet:

Cx-Px	balti-finn nyelvek, szamojéd nyelvek;
Px-Cx	ugor nyelvek;
Cx-Px ~ Px-Cx	permi nyelvek, mari, mordvin.

A rekonstrukció szempontjából a következő lehetőségek merültek fel (a kérdés rövid, de alapos összefoglalását további szakirodalmi utalásokkal l. Honti 2004):

1. Cx-Px ~ Px-Cx (pl. Hajdú 1966: 70–71.)
2. Cx-Px (pl. Janhunen 1982, Salminen 1996)
3. Px-Cx – grammatikai esetek, Cx-Px – határozói esetek (pl. Honti 2004, Bartens 1993).

2.3. Névutós szerkezet

A névutós szerkezet jelöltségének kérdése először is azt a kérdést veti fel, hogy a névutó kategóriájának megléte feltételezhető-e az uráli vagy a finn-ugor alapnyelvben. Már ez utóbbi kérdésre sem egyszerű megadni a választ. Ennek az az oka, hogy a névutó kategóriája általános az uráli nyelvekben, gyakorlatilag nincs olyan uráli nyelv, amelyben ne lennének névutók, ugyanakkor nem tudunk névutókat rekonstruálni (Sipőcz 2008: 20). Erre is adható magyarázat: a névutók aktív résztvevői grammatikalizációs folyamatoknak, úgy mint ragos névszó > névutó > rag.

Az egyik felfogás szerint a névutók osztálya viszonylag késői kategória, szélesebb körben elterjedt vélemények szerint ez a típus azonban már a legkorábbi rekonstruálható alapnyelvben létezett (pl. Korhonen 1991: 176, Grünthal 2003: 66). Az bizonyos, hogy a névutók az uráli nyelvekben általánosan előfordulnak, ám finnugor vagy uráli alapnyelvre visszavezethető névutókat nem találunk.

Témánk szempontjából az a kérdés, hogy a névutós szerkezet alaptagja milyen esetrágot kap. Az uráli nyelvek ebben a tekintetben sem egységesek. A két leggyakoribb séma a következő:

[N + Nom] + névutó (pl. ugor nyelvek):
m. ház mellett

[N + Gen] + névutó (jellemzően finn-permi ág, szamojéd nyelvek):
fi. talo-*n* vieressä

Természetesen csak azokban a nyelvekben találunk genitívuszraggal álló névutót, ahol van genitívuszrag. Továbbá arról sem szabad megfeledkez-nünk, hogy egy nyelvben belül több séma is előfordulhat, nemcsak nominatívusszal és genitívusszal fordulnak elő névutók, hanem – igaz, nagyon ritkán, de – határozói esetekkel is (pl. a mordvinban néhány névutó). Ugyanakkor le kell szögeznünk egy fontos tény: a mordvinon kívül nincs olyan uráli nyelv, amelyben előfordulna *-n eredetű genitívusszal jelölt és nominatívusszal álló névutós szerkezet.

2.4. Melléknév és főnév egyeztetése

Melléknévi jelző és a főnévi jelzett szó között elvileg számban, személyben és esetben lehetséges egyeztetés. Az uráli alapnyelvre nem tételeznek fel egyeztetést (pl. Hajdú 2001), annak ellenére, hogy két közbülső nyelvcsaládban, a balti-finn nyelvekben, a lappban, valamint – nem annyira kiterjedten – bizonyos szamojéd nyelvekben is van egyeztetés. A vizsgált jelenségek közül az egyeztetést illetően a legnagyobb az egyetértés (mert a legegységelműbbnek tűnő – s talán emiatt a legkevésbé vizsgált?): az uráli alapnyelvre nem tételeznek fel egyeztetést melléknévi jelző és a főnévi fej között. Ahol kialakultak egyeztetési szabályok, ott azokat külső hatás eredményének tartják (elsősorban a balti-finn nyelvekben, pl. Turunen 1998) vagy esetleg belső fejlődés eredményének: Korhonen (1988: 284) szerint elképzelhető, hogy a korai proto-finnségiben részleges kongruencia lehetett, és balti vagy germán hatásra ebből alakult ki a teljes kongruencia.

Melléknévi jelző és a főnévi jelzettje között tehát számban, személyben és esetben fordulhat elő egyeztetés. Vannak uráli nyelvek, ahol alkalmilag fordul csak elő – számban. Személyben történő egyeztetéssel nagyon ritkán találkozunk, csak a tundrai nyenyecből tudok példát említeni (Nyikolajeva 2003: 324):

serako-r ^o	te-r ^o
fehér-PxSg2	rén-PxSg2
'fehér réned'	

Ha a számbeli és esetbeli egyeztetést vesszük figyelembe, akkor találunk az uráli nyelvek között olyat, ahol teljes az egyeztetés (pl. finn), olyat, ahol nincs egyeztetés (pl. magyar), illetve olyan nyelveket, ahol ún. félkongruenciát találunk (pl. nganaszan, számi).

Teljes egyeztetés:	finn	<i>iso-i-ssa talo-i-ssa</i>
Nincs egyeztetés:	m.	<i>nagy házakban</i>
Fél egyeztetés:	ngan.	<i>nəmbə-ʔ taa-ʔ</i> 'rossz rének' (? a többes szám jele) <i>ńaagə</i> [Gen] <i>ma-tənu</i> 'jó házban' (Nom: <i>ńaagə</i>)

3. Nyelvek, nyelvcsaládok tanúsága

Az alábbiakban a szerint csoportosítom a vizsgált uráli nyelveket, hogy mennyire egyértelmű korrelációt lehet megállapítani az egyes jelenségek között. Az alábbi csoportokat állítom fel: a) egyértelmű esetek, b) átmeneti esetek, c) problémás, magyarázatot igénylő esetek.

3.1. Az egyértelmű esetek. Egyértelmű eseteknek azokat tekintem, ahol a jelöltség (vagy jelöletlenség) következetesen végigvonul az összes vizsgált szerkezetben.

3.1.1. Balti-finn nyelvek

Finn: a finn nyelvben megtaláljuk az *-n genitívusz folytatását:

- megjelenik birtokos szerkezetben: *isä-n talo* 'az apa háza'
- a névutók többsége genitívusszal áll:³ *isä-n takana* 'az apa mögött'
- megjelenik egyeztetés során: *pitkä-n isä-n talo* 'a magas apa háza'
- az esetrag mindig megelőzi a birtokos személyragot: *talo-ssa-ni* 'a házamban'.

Észt: az észten is kimutatható az *-n genitívusz folytatása, ám szinkron szinten – annak lekopása miatt – a többi szerkezet jelöltsége is módosul:

- a genitívusz jelöletlen (= Nom) vagy fokváltakozás okozta töváltozat jelzi (pl. *tuba* 'szoba' – SgGen: *toa*),
- a névutó jellemzően genitívusszal áll: *akna kaudu* 'az ablakon keresztül' (Nom: *aken*),
- egyeztetés lehetséges számban és esetben. Bizonyos eseteknél teljes egyeztetést találunk, máshol „félkongruenciát”, ami azt jelenti, hogy a jelző genitívuszba kerül (Pusztay 1994: 62).

	<i>ametlik teade</i>	'hivatalos tudósítás'
InessSg:	<i>ametlikus teades</i>	(teljes)
ElatPl:	<i>ametlikkudest teadetest</i>	(teljes)
EssSg:	<i>ametliku (Gen) teatena</i>	(fél)

Vepsze: a vepszéről (Zajceva 1981 alapján) elmondható, hogy jelölt genitívusz (-n/-ń) van (utóbbi *i* után elenik meg, 179). A névutók többsége genitívusszal áll, kisebb részben partitívusszal, ill. illatívusz-elatívusszal (291), viszont nominatívusszal nem áll névutó. Az esetrag megelőzi a birtokos személyragot, pl. *tata-l'i-iń* 'apa'-All-PxSg1, 231).

³ Természetesen az egyes balti-finn nyelvek között is vannak különbségek, így pl. a lívben nominatívusszal álló névutókat találunk – Grünthal (2003) ezt külső hatás eredményének tartja –, továbbá nem térek ki a balti-finn nyelvekre jellemző prepozíciókra és bipozicionális adpozíciókra sem, ezekkel kimerítően foglalkozik Grünthal említett monográfiájában.

3.1.2. Ugor nyelvek. Az ugor ágban nem mutatható ki az *-n genitívusz. A később kialakult végződéses másodlagosak (m. -nAk). Ennél fogva a névutós szerkezetben sem találkozunk genitívusszal jelölt fejjel. Melléknévi jelző és a főnévi fej között nincs egyeztetés, továbbá az ugor nyelvekben alapvetően Px-Cx sorrend valósul meg.

3.1.3. Számi. A számi számos morfológiai tulajdonságát strukturálisan tekintve megegyezik a balti-finn nyelvekével.

(1) Megtalálható az -(n) genitívuszrag (van olyan számi nyelv, ahol lekopott, s a fokváltakozott tő mutatja az esetet, s vannak számi nyelvek, ahol teljesen megmaradt):

manna 'gyerek' – Gen: *māna*

(2) Az esetrag megelőzi a birtokos személyragot:

ak'ko 'nagyanya' – LokPxSg1: *akko-stā-m*

(3) A névutó genitívusszal áll.

(4) Az egyeztetésnél „félkongruenciát” találunk:

buore (Gen) *mānast* (Lok) 'jó gyerek'

Bizonyos esetekben teljes az egyeztetés:

buorren mannan (Ess)

A melléknév egyeztetésénél meg kell említeni a számira jellemző ún. attributív markert, melynek eredete, pontos használati szabálya a mai napig nem tisztázott kérdés (vö. Sammallahti 1998: 71–73). Amennyiben a melléknév felveszi ezt a markert, akkor a melléknévhez további toldalék nem járulhat, azaz nem vesz részt az egyeztetésben. E jelenség eredetéről legutóbb Hajdú Péter nyilatkozott. Ő „survival jelenség”-ként kezeli, ami annyit jelent, hogy Hajdú szerint az egyeztetett formák később alakultak ki, s az ilyen nem-egyeztetett, attributív jelölővel ellátott alakok az ősi, inkongruens szerkezet lenyomatai (Hajdú 2001). Mások viszont nem tartják kizártnak, hogy régebben a számiban is lehetett valamilyen mértékű egyeztetés a jelző és a főnév között.

3.1.4. Nnganaszan és nyenyec. A nnganaszan és a nyenyec a vizsgált jelenségek tekintetében nagyon hasonlóak, egyedül az egyeztetés esetében találunk különbséget.

nnganaszan

(1) Gen: -(ŋ). Szóvégen lekopott, a nyomát fokváltakozott tőváltozat jelezheti. Amennyiben a szóvégi nazális nem okoz a tőben változást, úgy a genitívuszi alak megegyezik a nominatívuszi alakkal.

- (2) A névutó mindig genitívusszal áll (amely ennél fogva lehet jelöletlen is).
- (3) Melléknév és főnév egyeztetésénél „félkongruenciát” találunk: grammatikai esetekben és számban teljes az egyeztetés. Amennyiben a jelzett főnév helyjelölő esetragot visel, akkor a jelző genitívuszba kerül.
- (4) Következésként Px-Cx a sorrend: ng. *kəðu-tənu-nə* 'karomban (karom-Loc-PxSg1)'. Ez történetileg gyakorlatilag C_{XADV}-[C_{XGEN}-Px] sorrendet takar. A GenPx végződések szinkron szinten szételemezhetetlenek (vö. NomSg1: *-mə*, GenSg1: *-nə < *-n-mə*), a GenPx végződések paradigmája már valószínűleg a proto-szamojéd korban kialakult (vö. Janhunen 1998: 471, Mikola 2004: 107). A lokális esetek ezekhez a genitívuszi birtokos személyragokhoz kapcsolódnak.

3.1.5. Első összegzés. A balti-finn és az ugor nyelvek, valamint a nganaszan és a tundrai nyenyec alapján a következő óvatos hipotézist állíthatjuk fel: azokban a nyelvekben, ahol morfológiailag egyértelműen jelölt genitívuszt találunk, ott az esetragok jellemzően megelőzik a birtokos személyragot, továbbá a névutós szerkezet feje morfológiailag jellemzően genitívuszraggal, legritkábban nominatívusszal jelölt. Továbbá ezekben a nyelvekben valamilyen fokú egyeztetés található a melléknév és főnév között.

3.2. Átmeneti esetek. Átmeneti esetek közé azokat a nyelveket soroltam, ahol a vizsgált nyelvtani jelenségek közül legalább kettőben ingadozást találunk. Pl. Cx-Px és Px-Cx sorrend is előfordul, vagy a genitívusz ugyan jelölt, de ez nem hozható kapcsolatba az uráli **-n* raggal. Ez csupán a permi nyelveket jellemzi.

3.2.1. Permi nyelvek

- (1) A permi nyelvekben az **-n* genitívusz nem mutatható ki. A komi és az udmurt genitívusz ugyanakkor morfológiailag jelölt, mégpedig egy permi alapnyelvre visszavezethető külső helyjelölő (adessivus) raggal (udm. *-len*, komi *-len*).
- (2) A névutós szerkezet feje nominatívuszban áll.
- (3) Jelzős szerkezetben nincsen egyeztetés.
- (4) Birtokos személyrag és esetrag sorrendje kétféle módon valósulhat meg. A grammatikai eseteknél Cx-Px, a helyjelölő eseteknél jellemzően Cx-Px a sorrend (Bartens 2000: 117), néhány kivételtől eltekintve:
 1. Px-Cx
 - udmurt: Gen, (Acc), Abl, Dat, Kar, Adv, Appr, Term
 - komi: Gen, (Acc), Abl, Dat, Kom, Kons, 1SgKar, 1SgAppr, 1SgEgr

2. Cx-Px

udmurt: Term, Trans, Egr, Instr

komi: Term, Trans, Egr, Pros, Kar, Appr

Összességében a permi nyelvek is nagyrészt megerősítik a fenti hipotézist, magyarázatot csupán a Px-Cx sorrend ingadozása igényel. Ennek a kettősségnek a kialakulása kapcsán Bartens megemlíti a területi megoszlást, a török nyelvek hatását, és Bybee szemantikai relevancia elméletét (Bartens 2000: 117–118), ám megjegyzi, hogy a török hatás csak az ősspermi kor végén kezdődött, miközben a toldaléksorrend már eleve ősspermi eredetre utal. Legfőbb érve, hogy a permiből (és a mariból is) eltűnt az *-n-t tartalmazó Px-sor, amelyben az *n* grammatikai eset jelölője is volt. A névutós szerkezeteken – különösen 1. és 2. személyben – Cx-Px sorrend rögzült (mivel a személyes névmást nem szükséges kitenni). Azaz ő is a jelöltségben látja a legfőbb okot.

3.3. A problémás, magyarázatot igénylő esetek. A problémás esetek közé azokat a nyelveket soroltam, amelyek nem támasztják alá a fenti hipotézist. Ide tartozik a mari, a szölkup és az enyec, valamint a mordvin. A következőkben ezekre az eltérésekre keresek funkcionális magyarázatot.

3.3.1. Tazi szölkup. A tazi szölkupban a grammatikai esetragok megelőzik a birtokos személyragokat. Ugyanakkor nem minden esetben lehetséges ma már szétválasztani az érintett morfémákat. A határozói esetekben Cx-GenPx sorrendet találunk. A névutós szerkezet feje genitívuszban áll. Ezek megegyeznek a tundrai nyenyecben és a nganaszanban tapasztaltakkal. Ezzel szemben a tazi szölkupban nincsen egyeztetés. Ennek hasonló okát feltételezhetjük, mint a számi attributív képző esetében Hajdú (2001) feltételezett: a szölkupban egy produktív és gyakori *-l'* relációs melléknévképző jelenik meg jelzőn, s ezt a képzőt más toldalék nem követheti, azaz ez a képző mintegy gátolja az egyeztetést.

3.3.2. Enyec. A vizsgált nyelvek közül az enyec a legproblémásabb, egyfelől a hiányos nyelvtani lejegyzések miatt, másrészt pedig a genitívusz stá-tusa miatt.

- (1) Genitívusz: Terescsenko (1968: 442) még gégezárhanggal jelöli, amely az uráli *-n folytatása. Ugyanakkor ma már lekopott: a genitívuszt ma már jelöletlennek lehet minősíteni (vö. Labanauskas 2002: 11; Siegl 2011). Mivel az enyecben nincsenek olyan bonyolult morfofonológiai jelenségek, mint a nganaszanban, ez a lekopás érintetlenül hagyja a tö-

vet, azaz az esetek nagyobb részében a nominatívuszi alak és a genitívuszi (és az akkuzatívuszi) alak között nincs formai különbség.

- (2) Az enyecben Cx-Px sorrendet találunk. Ugyanakkor a NomPx, AkkPx és GenPx paradigmákban nagyfokú homonímiát találunk az eróziós folyamatoknak köszönhetően az akkuzatívusz és a genitívusz Px-ek esetében a nem első személyű alakoknál, illetve a nem egyes számú alakok esetében hononímiát találunk a nominatívuszi és akkuzatívuszi paradigmáknál (Siegl 2011: 115).
- (3) A névutós szerkezet genitívusszal jelölt.
- (4) Egyeztetés melléknév és főnév között jellemzően nincs, ugyanakkor nehéz meghatározni a pontos szabályokat. Ennek oka, hogy forrásokban, gyűjtésekben előfordulnak – elsősorban többes számú – egyeztetett adatok (Siegl 2011: 156–157). Elképzelhetőnek tartom, hogy mivel a genitívusz és az akkuzatívusz lekopása a másik két északi-szamojéd nyelvhez képest sokkal kevesebb nyomott hagyott hátra, így a vizsgált többi jelenség esetében is ehhez mérten tűntek el a jelölt alakok, s a fennmaradt egyeztetett alakok mutatják az eredeti állapotot. Mindez természetesen megfelelő mennyiségű és minőségű anyag hiányában csak erősen feltételes állítás.

3.3.3. Mordvin

- (1) A genitívusz jelölt: *-ń*. A ragot az uráli **-n* ragból eredeztetik (Bartens 1999: 75).
- (2) Cx-Px sorrend jellemző, kivéve a moksában később kialakult genitívusz-akkuzatívuszi és az allatívuszi végződéseit (Bartens 1999: 104). Az erzában a genitívuszi-akkuzatívuszi Px-k egybeesnek a nominatívuszival.⁴
- (3) A legtöbb névutó nominatívusszal áll, ám vannak genitívusszal állók, és van három ablatívusszal álló névutó.
- (4) Egyeztetés esetben nincs, bizonyos melléknevek esetében számban előfordul (Bartens 1999: 171).

⁴ Itt közlöm Keresztes László megjegyzését – amit nagyon köszönök –, miszerint a moksában „genitivus-accusativus Px-es formák vagy nincsenek, vagy azonosak a nominatívusszal. A moksa genitivusi alakok igen újak, és semmi okunk nincs feltételezni, hogy az ősi Px-ek ne lettek volna meg az alapalakokban. Ma a moksa genitivusi és datívusi formák Px-Cx sorrendet mutatnak, ám ezek igen új konstrukciók. Magam a mordvinra csak Cx-Px sorrendet vennék föl.”

Azaz a mordvin teljesen látszólag ellentmond hipotézisünknek: az *-*n* eredetű genitívusznak ugyan alapvetően megfelel a Cx-Px sorrend és a genitívusszal álló névutók, ám a nominatívusszal álló névutók, valamint az egyeztetés hiánya nem felelnek meg az elvárásainknak. Bartens a nominatívuszi és a genitívuszi névutós szerkezet kettőségét az attributív szerkezet kettőségével magyarázza (1991: 91): a főnévi jelző állhat genitívuszban és nominatívuszban is. Ez a magyarázat is azt mutatja, hogy a vizsgált szerkezetek között jelöltségi összefüggést lehet feltételezni. Az már más – és magyarázatot igénylő – kérdés, hogy a főnévi jelzős szerkezetek kettőségét pontosan mi jellemzi, s hogyan alakult ki.

4.3.4. Mari. A mariban az ősi eredetű (Gen: *-n*, Akk: *-m*) ragok esetében elvárttól eltérő Px-Cx sorrendet kell megmagyarázni. Ezt egyfelől permi hatással magyarázzák (Bereczki 2002: 55), vagy török hatással, amelyet belső analógiás változások is erősítettek (Salminen 1996: 26). Ugyancsak nem világos a névutói vonzatok közötti ingadozás eredete. A mari jellemzői:

- (1) genitívusz: *-n*, amely uráli eredetű
- (2) A permi nyelvekhez hasonlóan a mariban is
Px-Cx: Acc (*-m*), Gen (*-n*), Dat, Abl
Cx-Px: Ill, Iness
- (3) névutó: [– Gen] (főnevek) és [+ Gen] (névmások)
- (4) egyeztetés: nincs.

A mari azt mutatja, hogy ahol ingadozást találunk, az valamilyen formában kihathat a többi szerkezet stabilitására is. Látjuk, hogy a genitívusz ingadozása megjelenik a névutós szerkezetben is, és a Cx-Px sorrendre is kihat.

5. Összegzés, értékelés

Először egy összesítő táblázatba foglalom az elmondottakat:

	Gen	*- <i>n</i>	Cx-Px	PP	egyeztetés (> „fél”)
fínn	+	+	Cx-Px	Gen	+
észt	(+)	+	(Cx-Px)	(Gen)	+
<i>számi</i>	(+)	+	<i>Cx-Px</i>	<i>Gen</i>	+
mari	+/-	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom/(Gen)	–
erza	+	+	Cx-Px	Gen/Akk/Abl	–/(+)
moksa	+	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom/(Gen)	–
komi	+	–	Px-Cx/Cx-Px	Nom	–
<i>udmurt</i>	+	–	<i>Px-Cx/Cx-Px</i>	<i>Nom</i>	–/+

	Gen	*-n	Cx-Px	PP	egyeztetés (> „fél”)
magyar	–/(+)	–	Px-Cx	Nom	–
hanti	–	–	Px-Cx	Nom	–
<i>manysi</i>	–	–	Px-Cx	<i>Nom</i>	–
nyenyec	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	+
enyec	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	–
ngan.	(+)	+	Cx-Px	(Gen)	+
szölkup	+	+	Cx-Px	Gen	–

Jól kivehetők bizonyos szinkron összefüggések: azokban a nyelvekben, ahol a genitívusz morfológiailag jelölt, és ez a jelölt genitívuszrag a PU *-n megfelelője, ott Cx-Px sorrendet biztosan találunk (a mari nyelvben található eltérés magyarázata már említettem). Továbbá, ahol a genitívusz jelölt, ott ez a rag megjelenik a névutós szerkezet fején (ez nem zárja ki azt, hogy más vonzattal rendelkező névutó ne fordulhatna elő). S mindez kiegészíthető az-zal, hogy ahol tisztán Cx-Px sorrendet és genitívuszraggal jelölt névutós szerkezetet találunk, ott a jelzős szerkezetekben nagy valószínűséggel találunk legalább „félkongruenciát”.

Az uráli, finnugor rekonstrukció szempontjából a következő következtetéseket vonhatjuk le, abból kiindulva, hogy melyik jelenséget tesszük fel legbiztosabban az uráli alapnyelvre:

1. Ha az uráli alapnyelvre Px-Cx sorrendet feltételezünk, akkor a névutós szerkezet névszói fejének jelöletlennek kellett lennie, továbbá a jelöletlen genitívuszi eset volt a domináns, végül a főnévi csoporton belül nem volt egyeztetés.

2. Az *-n-ből eredeztetett genitívusz megléte „garantálja” a Cx-Px sorrendet. Ahol nem, ott is elfogadott magyarázat született arra, hogy a feltehetően eredeti Gen/Acc-Px sorrend miatt és miként fordult meg, ráadásul ez csupán egy nyelvet, a marit érinti.

3. Ha az uráli alapnyelvre Cx-Px sorrendet feltételezünk, akkor abból az következik, hogy az alapnyelvben a genitívusz morfológiailag jelölt volt (*-n), a névutós szerkezet feje ezt a genitívuszragot viselte, ebben az esetben viszont az valószínűsíthető, hogy egyeztetés NP-ben – számban, esetben – valamilyen formában létezhetett, vagy legalábbis annyit állíthatunk, hogy az a tézis, miszerint főnévi csoporton belüli egyeztetés nem rekonstruálható, erősen megkérdőjelezhető.

4. Főnévi csoporton belüli egyeztetést a balti-finn és szamojéd nyelvekben találunk. Mindkét csoport esetében az egyeztetést később, külső nyelvi

hatásra kialakult jelenségnek tartják. Ha ezt elfogadjuk, akkor – megfordítva az előbb említett logikai sorrendet – ebből az következik, hogy a Cx-Px sorrend és a jelölt névutós szerkezet is később kialakult jelenség, azt pedig könnyű belátni, hogy ez nem lehetséges. Ha viszont a másik irányból közelítünk a problémához, tehát a Cx-Px sorrendet és a jelölt névutós szerkezetet is alapnyelvi eredetűnek tartjuk – mint ahogyan általában ez az elfogadott álláspont –, akkor ebből az is következne, hogy esetleg már az alapnyelvben lennie kellett valamilyen fokú egyeztetésnek is.

5. Ha a legóvatosabb verzióval számolunk – azaz azt mondjuk, hogy sem határozott uráli alapnyelvi Cx-Px/Px-Cx sorrendet nem tudunk megállapítani, s abban sem tudunk határozottan állást foglalni, hogy a jelöletlen genitívusz mellett jelölt genitívuszt rekonstruálhatunk-e az uráli alapnyelvre –, néhány közbülső alapnyelv esetében az összefüggés így is egyértelmű. Így a balti-finn nyelvek egyértelműen jelöltek, az ugor nyelvek egyértelműen jelöletlenek, a probléma a kettő összeegyeztethetőségében rejlik. A permi és volgai nyelvek esetében figyelhető meg nagyfokú ingadozás és kisebb részben el-
lentmondás – ezek gyökereit általában areális hatásként értékelik.

6. A szamojéd alapnyelvre vonatkozólag a következő megállapításokat tehetjük. Mivel Gen-Px, ill. Acc-Px sorrend és az *-n genitívuszrag nagy biztonsággal rekonstruálható a szamojéd alapnyelvre, ezért ezt elfogadhatjuk kiindulópontnak. Hipotézisünk értelmében a névutós szerkezet is genitívusszal jelölt – ez így is van. Ami a korábbi álláspontokhoz képest új, ámde óvatos megállapítás, az az, hogy ezek alapján (legalább) a szamojéd alapnyelvben már létezhetett az egyeztetés bizonyos fokig, tehát a szamojéd esetében nem az inkongruens, hanem a kongruens alakok tekinthetők – Hajdú Péter szavával élve – „survival”-nek. A szölkupban az inkongruens szerkezetekre találunk funkcionális magyarázatot, az enyecben azonban nem.

7. Végül – de nem utolsósorban – meg kell említeni azt a lehetőséget, mely szerint ha mindegyik jelenségben bizonytalanok vagyunk, akkor az összességében az egységes uráli alapnyelv elmélete (de nem az uráli nyelvrokonság!) ellen hozható fel érvként, ugyanis – mint ahogyan erre Havas is utalt idézett tanulmányában – számos szerkezetnek, toldaléknak még csak előzményei, csirái lehettek meg az alapnyelvben, amely(ek)ből különböző irányú változások következtek be.

Bármi bárhogya is legyen, dolgozatommal elsősorban arra akartam rámutatni, hogy az egyes alapnyelvi rekonstrukciók nem kezelhetők önmagukban: olyan más rekonstrukcióra is tekintettel kell lenni, amelyeknek látszólag nincs közük egymáshoz.

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1998: Khanty. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 358–386.
- Alitkina 1983: Л. А. Алиткина, Синтаксическая функция имен прилагательных в селькупском языке. In: Г. М. Шайхутдинова (ред.), *Проблемы этногенеза и этнической истории самодийских народов*. ОмГУ, Омск. 29–33.
- Barmics 1999: М. Я. Бармич, Ненецкий язык в таблицах. Издательство Дрофа, Санкт-Петербург.
- Bartens, Raija 1993: Permiläiset *l* ja *s* -koaffiksit: *Sananjalka* 35: 23–42.
- Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 232.
- Bartens, Raija 2000: Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 238.
- Bereczki Gábor 2002: A cseremisiz nyelv történeti alaktana. *Studies in Linguistics of the Volga-Region. Supplementum 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen*.
- Csúcs Sándor 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. *Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Grünthal, Riho 2003: Finnic adpositions and cases in change. *MSFOu* 244.
- Erelt, Mati 2007: Estonian Language, *Linguistica Uralica. Supplementary Series 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn*.
- Hajdú Péter 1966 (1988⁴): Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1988: Die Samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 3–39.
- Hajdú Péter 1989³: *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 2001: Még egyszer az uráli morféma-osztályokról. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Osiris, Budapest. 368–375.
- Hakulinen, Auli – Leino, Pentti (toim.) 1983: *Nykysuomen rakenne ja kehitys 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.
- Havas Ferenc 2007: Az uráli nyelvek genitívuszáról. *NyK* 103: 57–85.
- Helimski, Eugene 1998a: Nganasan. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 480–515.
- Helimski, Eugene 1998b: Selkup. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 548–579.
- Honti, László 1998: ObUgrian. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 327–357.
- Honti László 2004: Hiedelmek és hipotézisek az uralisztikában. *MNy* 100: 1–15.

- Janhunen, Juha 1998: Samoyed. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 457–479.
- Kálmán, Béla 1988: The History of the Ob-Ugric Languages. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 395–412.
- Keresztes, László 1998: Mansi. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 387–427.
- Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST, Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1988: The Lapp Language. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 41–57.
- Korhonen, Mikko 1991: Remarks on the structure and history of the Uralic case system. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82: 163–180. [Újra megjelent: Korhonen 1996: 219–234.]
- Korhonen, Mikko 1996: Typological and historical studies in language by Mikko Korhonen. MSFOu 223.
- Kuznyecova – Helimszkij – Gruskina 1980: А. И. Кузнецова – Е. А. Хелимский – Е. В. Грушкина, *Очерки по селькупскому языку I*. Издательство Московского Университета, Москва.
- Labanauskas 2002: *Лабанаускас, Казыс, Родное слово. Энецкие песни, сказки, исторические предания, традиционные рассказы, мифы*. Санкт-Петербург, Просвещение.
- Mikola Tibor 1988: Geschichte der Samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 219–263.
- Mikola Tibor 2004: Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen. SUA 45, Szeged.
- Nyikolajeva, Irina 2003: The Structure of the Tundra Nenets Noun Phrase. In: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.), *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 315–327.
- Pusztay János 1994: Könyv az észti nyelvről. *Folia Estonica* III. BDTF, Szombathely
- Raun, Alo 1988: Proto-Uralic Comparative-historical Morphosyntax. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln. 555–575.

- Salminen, Tapani 1996: Comments on László Honti's Paper „Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: CIFU-8/VIII. 25–27.
- Salminen, Tapani 1997: Tundra Nenets Inflection. MSFOu 227.
- Salminen, Tapani 1998: Nenets. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 516–547.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi girji, Kárášjohka.
- Siegl, Florian 2011: *Materials on Forest Enets*. PhD-dissertation [ms].
- Sipőcz Katalin 2008: Szófajok. In: Sipőcz Katalin – Kozmács István (szerk.), *Uralisztika. Fejezetek az uráli nyelvészetből*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 7–22.
- Terescsenko 1968: Н. М. Терещенко, Энецкий язык. In: В. Лыткин, (ред.), *Языки народов СССР. Том 3. Финно-угорские и самодийские языки*, Наука, Москва. 438–457.
- Terescsenko 1969: Н. М. Терещенко, Именное сказуемое в самодийских языках. SF 5: 287–297.
- Terescsenko 1973: Н. М. Терещенко, Синтаксис самодийских языков. Наука, Ленинград.
- Turunen, Aimo 1988: The Balto-Finnic Languages. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 58–83.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. SUAS 10. MTA Nyelvtudományi Intézet – SZTE Finnugor Tanszék, Budapest – Szeged.
- Zajceva 1981: М. И. Зайцева, Грамматика вепского языка. Наука, Ленинград.

*

The relation of the Uralic *-n genitive, the postpositional phrase, the relative order of Cx and Px and the congruence of adjective and noun

In this paper I (re)consider the possible relations between different morphological phenomena in the light of the results of the historical-comparative Uralic linguistics. The base of the investigation serves the morphological markedness of the investigated phenomena. As a conclusion, I argue that the *-n originated genitive suffix occurs consistently in all structures which "can be" marked with genitive case and it should be reflected in the reconstructed (PU, PFU) proto-languages.

SÁNDOR SZEVERÉNYI